

KUR (285) *sb m i f*

kur *m* (179), **kura** *f* (3), *kur a.* kura (103); kura *GliczKsiąż*; *kur : kura Mącz* (10 : 1), *Calep* (5 : 1). *sg N* *kur* (98), kura (1) *Calep*. $\diamond$ *G* kura (12). $\diamond$ *D* kurowi (2). $\diamond$ *A* kura (23). $\diamond$ *I* kur(e)m (14). $\diamond$ *L* kurze (1). $\diamond$ *V* kurze (1). $\diamond$ *pl N* kury (35), kurowie (6); -owie *BielKron*, *HistRzym*, *KlonWor*; -y : -owie *Mącz* (2 : 1), *Calep* (1 : 2). $\diamond$ *G* kur (19), kurów (7); kur *BierEz*, *FalZioł* (2), *LibMal* (2), *RejZwierz*, *Mącz* (4), *SienLek* (4), *RejZwierz* (2); kurów *SkarŻyw* (2), *GostGosp* (3), *KlonFlis*; kur : kurów *Mącz* (2 : 1); ~ -ów (1) *Mącz*, -(o)w (6). $\diamond$ *D* kuróm (6); -óm (3), -om (1), -(o)m (2); -óm *Mącz* (2); -óm : -om *SienLek* (1 : 1). $\diamond$ *A* kury (52). $\diamond$ *I* kury (4) *RejWiz* (2), *RejFig*, *RejZwierz*, kurami (1) *Mącz*. $\diamond$ *L* kurzech (2) *Murm*, *HistAl*, kurach (1) *RejKup*.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. zool. Ptak hodowlany z rodziny kurowatych (*Phasianidae*) (282) :

a. *Gallus gallus domesticus* L. (Rost.); kura domowa (273) :

α. *Samiec, kogut; gallus Mącz, Calag, Calep, Cn* (174) : Kur który kokofsy wodził/ Z drugim kurem zawnždy fie bił *BierEz* K4v; Słyżalá kurá śpiewáiąc: Dzień iuż bliski przepowiedał *BierEz* S4, G2v, H3v [2 r.], I, K4v, M2, S4; *Gallus. eyn han Kokot kur. Murm* 86, 12; *Mymer*¹ 25; KAczka iefł ptak domowy wiefłzi kura *FalZioł* IV 18a, +4b, I 34a [2 r.], III 3a, IV 18d [2 r.], 19a, 19c, V 94; *BielŻyw* 6; *RejRozpr* F3; *RejRozm* 400 [3 r.], 401, 402 [2 r.], 403 [3 r.], 404 [2 r.], 405; *RejKup* t7v; *GroicPorz* 112v, 113 [2 r.]; *RejWiz* 41v, 73v, 149v; kto dał Kurowi rozumność [*quis dedit gallo intelligentiam*]? *Leop Iob* 38/36; *RejFig* A4, A7v, Aa3, Cc2 [4 r.]; *RejZwierz* 58; *BielKron* 24, 24v, 260; *Castrare pullos gallinaceos*, Kury káplunić. *Mącz* 40c, 31b, 71a, 142b, 303c; Wárzyć też kurá s páprotką *SienLek* 53v, 106, 152v, 245, X2v; *HistRzym* 109 [7 r.], 109v [5 r.]; *RejZwierz* 58v, 59, 234v [2 r.]; *Calag* 262b; *Urinum* – Ialowe iaie, ktore kokofzi znałzaia bez zeifcia skurcm [!]. *Calep* 1142b, 446b, 447a; Napierwey z folwárkow od Pań Stárych kury ieść/ zoftáwiwfzy w káżdym folwárku przynamniey 30 kurow/ dla káplunienia *GostGosp* 110; *JanNKar* F; *KlonWor* 65, 74.

W porównaniach (11): *RejWiz* 4, 8, 87; Obudzę ie iáko Kur wleciawfzy ná grzędę. *RejZwierz* 3v, 14v, 83v; *Mącz* 146c; pyfznv tylko chodzi do czáfu iáko kur vpłtrzony s poftáwámi fwemi *RejZwierz* 53v, 219; *Cucurio* – Pieyę, skrzeczę iako hur [!]. *Calep* 275a; *PowodPr* 74.

W charakterystycznych połączeniach: kur młody (2), stary, warzony; kur kokoreka, (wy)krzyka (a. krzyczy) (6), wygdakuje; kura káplunić, tuczyć, wárzyć.

Przysłowia: Nieczyńfie páwem iefłfiś kur *RejRozpr* H4v.

trudno ma Iáftržábá/ kto vczyńić s Kurá. *RejRozpr* 68.

Fraza: »kur (od-, za)pieje (a. (za)poje), poczyyna piác, zaśpiewał« = *gallus cantat* *Vulg, PolAnt; gallus vociferatus est* *PolAnt* [szyk zmienny] (49 : 1 : 1): Dopieroż więc kur zápoie *BierEz* S4; *OpecŻyw* 97v, 112v, 113; *MurzNT Matth* 26/74, 75; thy otho tey dzifiefyfley nocy/ pierwey niż kur dwa kroć zápoie [*priusquam gallus vocem bis dedit*]/ trzy kroć fie mnie małz záprzeć. *Leop Mar* 14/30; iefłcze on tego domawiał/ Kur zápiał. *Leop Luc* 22/60, *Matth* 26/34, *Luc* 22/61, *Ioann* 13/38; *BibRadz Mar* 14/30, *Ioann* 13/38, 18/27; kurowie poią kilka rázow przededniem/ áby fie káždy ocucił á baczył gdzye leży/ by go Słońce ná łóžu nie záftáło *BielKron* 24; *Gallus cucurit*, Kur kokoreka álbo pieye. *Mącz* 70d, 142b; *BudNT Mar* 14/69 [68], 72 [2 r.], *Luc* 22/60, 61; *CzechRozm* 218v; Cálą Bożą noc

będzie/ aż kury odpieią. *KochPieś* 30; Potym Piotr [...] pierwey niż kur zaśpiewał/ trzykroć fię go [*Chrystusa*] záprzał *ArtKanc* D12v; Kury pieią tuż śwítanie *ArtKanc* T4v; Gallicinium – Czas ten w nocy, gdi kurowie poczinaią piąc. *Calep* 447a; *LatHar* 692, 696 [2 r.], 706, 710 [3 r.], 718, 721 [2 r.], 730; niewiećie kiedy Pan domu przyidzie: z wieczoráli/ ábo w pułnocy/ ábo gdy kury poią [*galli cantu*]/ ábo z poránku *WujNT Mar* 13/35, *Matth* 26/34, 74, 75, *Mar* 14/30, 68, 72 [2 r.] (13).

Wyrażenia: »pienie, pojenie albo śpiewanie kur« (1 : 1): Gallicinium, Poyenie álbo śpiewanie kur. *Mącz* 88a, 142b.

»o pianiu (a. około piania) kurow« (2): także drugiey nocy o pianiu kurow/ tyżem młodzieńce zemną fię modłące widział. *SkarŻyw* 566, 570.

Szereg: »kur albo kogut« (2): KVr albo Kogut iefth ptak domowy *FalZioł* IV 18d, IV 18d.

Personifikacja (8): [*Kot do Kura*] przecz tak w nocy wołałz/ A dobrym ludziom śpác niedaśz. Kur rzekł tym z ludzi nie łzydżę/ Bo ie w nocy ku pracy budżę: Godziny nocne rozgadżam *BierEz* H3v, H4, S4 [2 r.]; Kur fię wípina ku gorze/ mowiąc: iż Chárt bieży *RejFig* A7v, A7v [2 r.]; Pifał też dla dobrych towarzyszyow diálogi rozliczne/ Kołterę s pijánicą/ [...] Gęś s Kurem. *RejZwierc* [275]v.

W przen (3) : Przez wtorego kurá możem rozumieć męczenniki święte *HistRzym* 109v, 110; niewiećie nie dopuścżam/ áni żeby miała pánem być nád mężem. Y Ásculanus nápifał: Nie podoba mi fię ten dom/ w ktorým/ kiedy y kokółz gdacze/ kur milczy. *WerKaz* 287.

Przen: metonimicznie: *Pianie kogutów* (3) :

Wyrażenia: »do trzecich kur« = *do piania kogutów, o wczesnym świcie* (1): Rozmáitych ánszlakow dziwnie vżywáią/ Lecz pewnie do trzećich kur nigdy nie pijáią. *RejZwierc* 242.

»o wtorych kurzech« = *gdy koguty pieją drugi raz w nocy* (1): Gdi było o wtorych kurzech w noc [*Cum autem esset secunda vigilia noctis*] bárzo nagle przypádli ná nię lwowie biali *HistAl* H6v.

Wyrażenie przyimkowe: »przed kury« = *do piania kogutów, do świtu* (1): (nagł) Synowie co máć pogrzebáli. (–) KAżał kłiądz [...] Bochmy w pílmie ználeźli/ gdzie nawyśzże niebo/ Nie padłby zá trzy látá/ młyńłki kámień z niego. [...] brát rzecze drugim [...] náśzá máć iefszcze gdzieś v dyablá. Bo kiedyc Kámieniowi tak nieśporo z gory/ Náśzá ledwe ćwierć mile vbiegłá przed kury. *RejFig* Bb4v.

β. *Samica, kura; gallina Mącz, Calep* (3) ; Gallinaria, Która kury ładzi. *Mącz* 142h; Gallina – Kokółz, kura. *Calep* 446b.

Przysłowie: Yużci dzis nye tylko kury mądre/ ále też y láme yáycá *GliczKsiqż* P4v.

γ. *Kur a. kura a. kury i koguty razem wzięte [w pl]* (96) : Kur y gęsi kółz nákuł *BierEz* C4v; Ano się śnuia niewiáfty; Społem tám wesoły były/ Kury iádły wino piły. *BierEz* O2v, H4v, I, N3v, O2v, R3v; Sadło kur młodych węczech zagrzewa niżli śtarych. *FalZioł* IV 19b; Ma iadać [...] Kuri/ pthaki (jedno nie wodne) *FalZioł* V 94v, I 155d, V 36v; kuri y drudzi ptaci maią w łzyi żyły ciałne *GlabGad* D2, D2, G3, G4v; Kury wrześfczą świnie kwiczą *RejRozpr* Bv, F3; *LudWieś* B; *LibMal* 1544/92, 1545/108, 1546/110; Iáłtrząb goni Cietrzewie á Lis płośza kury *RejWiz* 102, 59, 69v, 73, 172v, 192; *UstPraw* D2v; *RejZwierc* 103v; *BielKron* 401v; Tricae, Włocháćiny/ yákie v nóg gołębióm álbo kuróm bywáją. *Mącz* 464b, 1a, 52b, 142b [3 r.], 260d, 269b [3 r.] (15); Kurom pypeć léczyć. Ieflić kury pypćieią/ tedy czofnku náwierć/ á námiefzay go z othrębami álbo thłuczą ieczmienną/ á daway im ieść. *SienLek* 192, 38v, 87, 92v, 113v, 141, 192, Aaaav; *RejAp* 113v; *RejZwierc* 27v, 58v, 72 [2

r.], 72v, 245v; *CzechRozm* 130v; *ZapKości* 1580/11, 1583/54; *KochFr* 14; Kury nie leżą cały rok
GostGosp 110, 16 [2 r.], 24, 30, 70, 108 [2 r.] (13); *SarnStat* 303; *KmitaSpit* A3; *PaxLiz* B2v; W
domu obfitość ładowi nie wszędzie Kurow pogrzeździe. *KlonFlis* Cv; *KlonWor* **2, 25, 47.

W porównaniach (5): gdzie mu [diabłowi] po myśli/ to on tam w tej zgrai/ A iako Lis na kury
pod strzechą nie taki. *RejWiz* 139; *BielKron* 441, 441v; *RejZwierc* 247; *GórnRozm* Mv.

Wyrażenie: »kury domowe« (1): kury domowe/ kokofzy/ pawy/ kaczki/ to wszystko ma rozmnażać
GostGosp 120.

Szereg: »kury, (i) ptastwo« [szyk 2 : 1] (3): Cohors etiam vel potius chors, Oplecione miejsce w
którym kury y ynże ptactwo chowają *Mącz* 59b, 509a; *Oczko* 24v.

Zestawienie: »kury włoskie« = rasa kur typu nośnego pochodząca z Włoch (2): Kury Włoskie bardzo
dobre do chowania *GostGosp* 122, 167.

b. *Gallina Africana gibbera*; indyk; *meleagris Mącz*, Cn; *avis Libyca*, *avis Numidica*, *avis guttata*,
gallus Indicus, *pavo Indicus* Cn (9) :

α. O samcu (3) :

Zestawienie: »kur indyjski« [szyk 2 : 1] (3): często nie w wierze swej/ iako kur Indyjski w grzebieniu
śwym odmieniają. *CzechRozm* 172; chłop iak Indyjski kur ponuro krokorze. *PapRpan* Y3v; *KlonWor*
3.

β. *Samiec a. samica lub ogólnie samce i samice* [pl] (6) :

Zestawienia: »afryckie kury« (1): *Meleagrides gallinae Africae*, Afryckie kury pńskiego pierza y
gąrbate. *Mącz* 214a.

»kury indyjskie« [szyk 3 : 2] (5): *Calep* 649a; Indyjskie kury pod swojskie kokofzy Polskie ładzić
GostGosp 122, 72, 120, 167.

2. zool. Prawdopodobnie dziki ptak z rodziny kurowatych (*Phasianidae*); w błędnym przekładzie
z hebrajskiego, prawdopodobnie kalka z lat. *gallus sylvestris* (cf *Hebraica Biblia*, trans. S. Münster,
Bazylea 1534, s. 101) (1) :

Zestawienie: »kur leśny« (1): Zás te (fą) ktoremi nie będziecie brzydzić między ptactwem/ nie
będziecie ich ieść [...] Bąká/ dudká/ y foki. Boćianá y foyki wedle rodzaju iey: Kurá leśnego
[*montigallus (marg) upupa* (–)] y niedoperza. *BudBib Lev* 11/19 [[*idem*] *BudBib Deut* 14/18].

3. *n-pers* »Kur« (2) : gniewał nie na chłopcá/ ktorego zwano Gallus/ to ieft Kur/ iż go wczás nie
obudził poki nie przyzło Słońce *BielKron* 24.

Zestawienie (1): Iakom ya przesł rzaczca szwego pawła Goszczynszkyego nyesbyła yakvba kura
ZapWar 1505 nr 2086.

Synonimy: **1. a.** *kogut, kokot, pietuch*.

Cf **KUROPAS, KUROPŁOCH, KUROPŁOSZEK, KUROPOJ, KUROŚLEP,**
KUROTZRZEWIE, [KURZYCA]